

очевидними і дедалі більше – загрозовими для світової спільноти. Відомо, що міжнародні форуми з кліматичних питань вже давно ставлять більше запитань, ніж дають задовільних відповідей на них. В добу глобалізації ця проблематика логічно сполучається з глобальними масштабами взаємодії людства з природою.

Звичайно, поки що екологізація суспільної свідомості є недостатньою: багато людей ще не розуміють глибини небезпеки для планети. Важливим завданням світової науки є найширша популяризація соціоекологічних знань та роз'яснення всієї гостроти сучасної ситуації. Адже йдеться, без перебільшення, про виживання людства.

Оптимальне розв'язання екологічних проблем епохи об'єктивно потребує великих обсягів соціальної інформації різних видів, і це пояснює важливість належної інформаційної бази цього процесу. Оптимальність же інформаційної інфраструктури соціуму в наші дні, як відомо, істотно залежить від досягнень інформатизації суспільства. Таким чином, простежується певний логічний зв'язок між двома магістральними тенденціями розвитку сучасної світової цивілізації – інформатизацією та екологізацією суспільства. Вони ж обидві органічно пов'язані з процесом глобалізації.

Радикальна зміна акцентів у ставленні людства до природи впродовж останніх десятиліть викликала до життя якісно новий феномен в організмі філософського знання, що отримав назву *екологічної філософії*. Вперше за багато століть філософи почали глибоко досліджувати відношення "людина – природне довкілля", "суспільство – природа". Зміст екологічної філософії, певна річ, тісно пов'язаний з такими новітніми розділами теорії, як філософія глобальних проблем сучасності, екологічна етика, філософія сталого розвитку тощо. Формування цієї нової галузі філософської теорії ще раз доводить, що філософія є вічно живим, змінюваним знанням про світ і людину в ньому.

Віктор Петрушенко

Національний університет «Львівська політехніка»

м. Львів

ЛЮДИНА ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ СВІТУ: ВІЧНЕ ЗДИВУВАННЯ

Філософія починається із здивування (або – зачарування, подиву) – це чудово знають не лише фахівці, а й сумлінні студенти. І цей вислів

сприймається із розумінням. Проте, поставимо запитання, а що є причиною здивування, що саме і чому дивує людину в її життєвому сприйнятті світу? Напевне, якби людина була вставлена в певну життєву нішу, якби вона була здатна фіксувати свою увагу лише на вітально значущих її елементах та відгукуватись тільки на них, якби її потреби і потяги були добре (без щілин) припасовані до таких умов, вона би не дивувалась: суцільна тотальність потоку життєвих вражень не надавали би їй такої можливості. Адже умовою появи здивування (або зачарування) є наявність *розриву*, відчуття відсутності чогось конче важливого або, навпаки, присутності чогось, що не володіє характеристикою прямого злиття із внутрішніми очікуваннями та реакціями людини. У будь-якому разі умова появи здивування – розрив, інтервал між вітальними випромінюваннями людини як живого єства та впливами ззовні. На чому може базуватись такий розрив, такий інтервал?

Відповідь, можлива і присутня в історії філософії, культурології та антропології, – на людській недосконалості, природній ушкодженості: мовляв, усі живі істоти дуже добре пристосовані до умов свого виживання, а людина, навпаки, позбавлена надійних органічних засобів виживання, тому змушена весь час наштотуватись на власну недостатність та шукати штучних засобів для самозбереження. Відзначимо, що з логічної точки зору таке міркування постає лише дещо інакше сформульованою констатацією існуючого розриву людини із оточенням як необхідну підставу для здивування, а не позначенням причин останнього. Проте основна слабкість такого міркування (Ф.Ніцше) полягає в тому, що, навіть при наявності людської недосконалості та її природної недостатності, треба було би мати деяку здібність це помітити, адже самі такого роду вади нікому про себе нічого не промовляють. Коли певні види тварин через радикальні зміни природного середовища раптом виявляються для нової екологічної ситуації недостатніми, вони не впадають у здивування і не породжують такий винахід, як філософія. Значить, справа не у самій недостатності людини, а ще й чомусь такому, що мало би надати людині здатність фіксувати таку недостатність та переводити її у якийсь особливий модус ставлення до дійсності. У загальному плані ясно, що такою здатністю, що нею обдарована людина, постає свідомість. Здивування – прерогатива лише свідомого єства. Проте, мало констатувати цей факт, оскільки й щодо свідомості ми маємо поставити те ж саме запитання: завдяки чому свідомість здатна вводити людину у ситуацію здивування?

Найперша відповідь на таке запитання постає вже не такою очевидною, а саме: слід визнати, що у відношенні до всього того, з чим людину зводять її

живі контакти із дійсністю, свідомість постає у визначенні *ніщо*. Свідомість як така, свідомість у самому загальному плані – це ніщо, і саме завдяки тому вона щодо явищ дійсності постає універсальною, тобто може надати в самій собі місце для будь-чого, при тому не спотворюючи нічого додаванням до сприйнятого своєї власної природи (як деякого барвника). *Свідомість постає як ніщо тому що нічого не додає до сприйнятого*. Як таке ніщо свідомість є прозорістю (в ній немає того, що могло би затемнювати її власне поле), а якщо рушити ще трохи у бік традиційної філософської термінології, слід сказати, що свідомість постає рефлексією або *тотальними рефлексивним полем*. Сенс концепту «розум людини – чиста дошка» може бути виправданим саме тим, що свідомість сама по собі, сама собою є ніщо (щоправда, при тому не слід плутати свідомість із психікою, із якої дещо неодмінно «залітає» у свідомість, порушуючи її вихідну чистоту). Як ніщо, свідомість постає безмежним горизонтом для сприйняття так само безмежної кількості будь-яких сутностей та предметних утворень. Проте, із поняттям горизонту в нас асоціюється дещо інше поняття – поняття *буття* (завдяки викладкам Е.Гуссерля та М.Гайдеггера). Буття також у відношенні до будь-якого суцього постає як ніщо (це вже уроки Г.Гегеля та Е.Левінаса) та як горизонт. Виходить, що *свідомість і буття є тотожними*. Певною мірою це, безумовно, так, оскільки буття – це дещо таке, що має сенс лише у відношенні до свідомості і саме тому, що свідомість не замикається ні на якому конкретному суцюзі і навіть на усіх можливих конкретних суцюзі, а здатна виходити за їх всеможливі межі як у варіанті часового процесування, так і у варіанті «вигадуванні» (створення) усіляких нісенітниць, тобто того, чого немає і бути не може; цим самим свідомість засвідчує свою здатність «нищити» усяке суще та нехтувати навіть буттям як тим, що має відношення до суцього (у варіанті вигадування того, чого принципово бути не може). Разом із тим свідомість не може функціонувати ні в якому іншому режимі, окрім введення будь-якого предметного змісту у відношення до буття (хоча б для себе самої). *Відношення до буття є найпершим, найсуттєвішим та найзагальнішим відношення свідомості*. Варто лише відмовити певному змісту, прийнятому у свідомість, у такому відношенні, як цей зміст або може бути усунути з свідомості, або миттєво змінить свій в ній статус, наприклад, із достовірного знання на фантазію чи вигадку.

Розвиваючи міркування такого плану та у такому напрямі, слід визнати, що те ніщо, яким є свідомість, приймаючи у себе будь-який зміст або будь-яке суще, цим ніщо ніби оточує сприйняте, тобто ніщо постає як засадничею підставою сприйнятого, так і тим, що є перед та поза останнім,

тобто свідомість ніби вирізьблює певний зміст, а останній завжди перебуває *на межі буття та небуття*. Із даного моменту можна зробити, як мінімум, два важливі висновки. Перше: будь-що у змісті свідомості завжди залишиться умовним та сумнівним, оскільки постає ніби зануреним у ніщо, таким, що має знову і знову стверджуватись у своєму позитивному змісті та відвоювати у ніщо право на існування. Цей момент можна розуміти як у варіанті забування будь-чого, так і у варіанті необхідності уточнювати той предметний зміст, що є у свідомості, знову і знову його відроджувати, деталізувати, перевіряти. Вже лише це одне може постати приводом до здивування та відчуття певної парадоксальності свідомого сприйняття дійсності. Адже тут очевидно виникає ефект наявності неспівпадіння того, що є у свідомості із тим, що надано нам із фізичною достовірністю через відчуття та опір зовнішньої дійсності. Друге: те ніщо, яким є свідомість, є не стільки темрявою, скільки територією освітлювальною. Гегель у свій час цілком виправдано стверджував, що ніщо, яке межує із буттям, є свідченням відсутності у бутті як такому (і у свідомості як такий) обмеженого та визначеного: у бутті як тотальності, за переконанням Гегеля, так само немає нічого конкретного, як і у ніщо як такому. Отже, ніщо свідомості тотожне тотальному буттю; це те, що дорівнює *спостереженню як такому*, завжди рівному у відношенні до будь-чого і, отже, однаково не готовому зупинитись на чомусь одному, відособленому або конкретному. І це також є підставою для здивування відносно того, чому щось, що врешті входить у поле сприйняття свідомості, є саме таким, а ніяким іншим. Чи міг би космос бути інакшим? Чи могли би існувати форми розумного життя на принципово іншій матеріально-фізичній основі? Чи може світ мати начало, а також і кінець? – Всі ці питання цілком очевидно «нищать» реальність, задають їй параметри, яких ніхто і ніколи не може спостерігати, але які постають підставою для онтологічного здивування: начало та кінець світу – це ті розриви в його тотальності, що ставлять його буття під великий знак запитання.

Ясно, що про свідомість ми можемо вести мову лише тоді, коли йдеться про органічну вписаність людини у соціальні процеси. Саме тут людина виходить за межі природного, орієнтуючи свою поведінку та діяльність на соціальні норми та вимоги. Проте, коли в соціумі відбувається вихід за наявні форми суцього, де ми опиняємось? – В просторі «ніщо», або в прозорості, або в рефлексії, або в тотальному розриві із тотальністю суцього. М.Мамардашвілі позначав цей момент як те, що людина – саме як соціальний суб'єкт – виведена на межу буття і небуття, виходячи із тотальності

реальності, сприйнятою через теперішнє і минуле у майбутнє як повну невизначеність, як у те, чого немає і достеменно заздалегідь невідомо, чи буде воно. Там, на цій межі, все стає несподіваним, неочікуваним, гідним здивування. Сама здатність бачити, спостерігати все на обрізі буття та ніщо також стає приводом для здивування. Адже, якщо свідомість є ніщо, то це ніщо не лише стоїть під кожним сприйнятим суцям, а й перед ним та поза ним, як начало та кінець. Тому лише для людини все раптом постає таким, що як бути може, так і не бути, може бути як таким, так і якимось іншим.

Суттєвим є те, що все це приводить до відомого наслідку: саму себе людина сприймає майже виключно в тому ж самому модусі, а, може, перш за все та переважно саме себе так і сприймає: через єдність буття і небуття. Людина смертна, обмежена як в часі, так і в просторі, проте це не заважає їй набувати рис, що дозволяють у чомусь зрівнюватись із космосом, із буттям (як із тим, що, наприклад, виявляється лише в часі). Що саме робить людину здатною на діалог із світом, на певне йому протистояння? На що взагалі здатна людина? В чому може вбачатися сенс того, що вона крок за кроком виводить види, форми, стани і статуси буття із темного, прихованого стану у неприхований? Чи можна вважати суспільний характер людських якостей вважати повноти історії та безсмертя людини як роду? – Всі ці питання виявляють становище людини – завжди бути «на обрізі» буття. І цей обріз, який людиною відсувається в просторі і часі, але в той же час залишає у стані вічної невизначеності та незавершеності, можливо, є найбільшою підставою для здивування як начала філософії.

Галина Старикова

Харківський національний університет радіоелектроніки
м. Харків

ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ «Я» КАК МИКРОКОСМ: СТРУКТУРНО- ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ЕДИНСТВО ЧЕЛОВЕКА И МИРА

XXI век для философии, равно как и для науки – время существенных и принципиальных перемен. И дело не только и не столько в открытии все новых законов мироздания и изобретении все более совершенных технических устройств. Принципиальные изменения должны произойти и происходят в основополагающем, базовом фундаментальном слое научно-философского мировоззрения. В частности, такие изменения затрагивают представления о месте человека в Мире и его взаимодействиях, взаимосвязях